

Naționalismul – fenomenologie și critică*

de Alain de Benoist

traducere realizată de Bogdan Cucu

Probabil că sunt tot atât de multe teorii despre naționalism câte teorii naționaliste există. Este în mod evident imposibil să le pomenim aici. Nu vom lua parte la falsa dispută dacă naționalismul este o exacerbare patologică a patriotismului sau dacă, din contră, reprezintă elaborarea sa doctrinală conștientă și riguroasă. Se observă totuși că, dincolo de tipologiile, deseori complexe, propuse astăzi [1], naționalismul poate fi definit în două moduri fundamentale.

Într-o primă accepțiune, naționalismul este aspirația mai mult sau mai puțin voluntară, bazată sau nu pe fapte obiective, a unui popor la a se constitui (sau de a se restabili) ca națiune, în general într-un context perceput ca ostil identității sale colective. Astfel se prezintă ca o mișcare de construcție istorică. În a doua definiție, naționalismul este doctrina politică care afirmă că statul trebuie să aibă în vedere mai presus de toate interesul național, sau chiar să fie bazat exclusiv pe acesta.

Aceste două definiții arată din start ambivalența conceptului de naționalism, aflată în directă relație cu caracterul său reacționar prin excelență. Naționalismul apare în general în circumstanțe „excepționale”, în sensul pe care Carl Schmitt îl conferă termenului. Naționalismul își propune să reacționeze împotriva unei amenințări, reală sau presupusă, care ar putea avea repercursiuni asupra identității sale colective, împiedicând-o de la a se întemeia sau conserva ca națiune. Naționalismul, ca exemplu, apare atât ca rezistență împotriva unei ocupații străine, cât și în situația unei colonizări, ori în cadrul unui regionalism exacerbant etc. Ca atare, esența sa este legată de conflict. Are nevoie de un dușman. Dar acest dușman poate lua cele mai diverse forme. De aici decurge plasticitatea naționalismului care, în decursul istoriei, poate fi la fel de bine modern sau antimodern, intelectual sau popular, de dreapta sau de stânga. Să ne amintim că pe întregul parcurs al secolului al XIX-lea, naționalismul a fost în principal liberal și republican.

Definirea naționalismului ca doctrină politică ridică alte probleme. Odată ce identitatea este recuperată sau națiunea apare, ce anume din naționalism poate fi folosit cu adevărat ca principiu în guvernare? Conceptul de „interes național” este neclar. Maurras scrie că un naționalist „își subordonează sentimentele, interesele și sistemele binelui patriei”. Dar ce facțiune nu ar avea pretenții asupra acestei expresii? „Binele patriei” este un concept în favoarea căruia se poate afirma orice, cu atât mai mult cu cât oamenii pot avea idei foarte diferite despre ce reprezintă. Dat fiind conflictul care este parte din esența sa, riscul este considerabil ca o guvernare naționalistă să existe doar atât timp cât găsește noi zone de conflict. Ca exemplu, orice străin va fi privit ca un potențial inamic. Cât despre conceptul de „dușman intern”, acesta conduce la război civil, ceea ce naționalismul pare a respinge din principiu.

Prin urmare, conținuturile naționalismului rămân obscure. Este vizibilă apariția mișcărilor naționaliste, dar în general ele au prea puțin în comun. Se opun una celeilalte, susțin valori contradictorii. Se pare că naționalismul este mai mult o formă decât o substanță, un conținător mai degrabă decât un conținut.

Acest lucru poate apărea mai clar dacă naționalismul este pus în legătură cu ideea de națiune, de care nu poate fi disociat. Naționalismul reprezintă inițial un instrument politic prin care identitatea colectivă se constituie ca națiune. Totuși, națiunea este doar o formă de organizare între altele. Și este o formă esențialmente modernă.

Nici rezistența galilor împotriva lui Caesar, nici cea a lui Arminius împotriva legiunilor lui Varus nu sunt relevante pentru sensul pe care-l acordăm conceptului de „naționalism”. Folosirea termenului de „națiune” în contextul Antichității sau al Vechiului Regim este anacronică în cea mai mare parte. În Evul Mediu, „națiunea” (de la natio, naștere) avea o semnificație culturală și etnică, în niciun caz politică. În timpul Războiului de 100 de ani, patriotismul se referea la țară (pays), atât ca regiune familiară cât și un ansamblu de corpuri intermediare definind în mod concret o identitate. În sens politic, națiunea apare abia în secolul XVIII și este definită în opoziție cu regele. „Patrioții” erau atunci cei care credeau că națiunea, și nu regele, încarnează unitatea țării. Altfel spus, națiunea există independent de regat. Ea îi unește pe cei ce împărtășesc aceleași idei politice și filosofice. În acest sens s-a exprimat Barrère [2] în Convenție spunând că „aristocrații nu au patrie”. Ca atare, noțiunea a fost inițial percepută ca poporul suveran, apoi ca populația unui teritoriu care recunoștea autoritatea unui singur stat și pe membrii ei ca membri ai aceleiași unități politice, și în sfârșit ca unitatea politică însăși. Astfel în Articolul 3 din Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului se poate citi: „Principiul oricărei suveranități se află în națiune”.

Vechiul Regim în Franța deja începuse procesul de centralizare. Revoluția l-a continuat într-o nouă formă. Ținta să „producă națiunea”, creînd o nouă legătură socială, generînd comportamente sociale capabile de a da naștere națiunii ca structură politică formată din indivizi egali. În consecință, statul a devenit producătorul socialului. Și această producție se înalță pe ruinele corpurilor intermediare. Începînd cu Revoluția, națiunea apare pentru fiecare individ ca o prezență imediată. Este o abstracție colectivă de care individul aparține în mod direct, fără medierea corpurilor intermediare sau a statului. Paradoxal, națiunea și naționalismul au o rădăcină individualistă. Louis Dumont nota pe marginea acestui subiect:

“Din punct de vedere istoric, națiunea în sensul modern și riguros al termenului și naționalismul au depins valoric de individualism. Națiunea este acea formă de organizare socială ce corespunde domniei individualismului ca valoare. Nu numai că, istoric vorbind, națiunea însoțește individualismul, dar interdependența celor două este esențială, astfel încât se poate spune că națiunea este societatea compusă din oameni care se consideră indivizi.”[3]

“Modernitatea” națiunii și a naționalismului a rămas mult timp ascunsă, inițial din cauză că uneori naționalismul era și o reacțiune (sau un răspuns) la disfuncțiile sociale și politice ce-și au originea în modernitate, apoi, începînd cu sfârșitul secolului al XIX-lea, datorită faptului că dreapta politică a folosit ideea de naționalism în opoziție cu mișcările socialiste, internaționaliste.

Acest sens modern și individualist al ideii naționale ne permite să înțelegem cum naționalismul apare în orizontul metafizicii subiectivității. Heidegger, care vede în subiectivitate modul (Gestalt) modern al faptului-de-a-fi-în-sine (Selbstsein), scrie despre această problemă:

“Orice naționalism este, în plan metafizic, un antropologism și, ca atare, un subiectivism. Naționalismul nu este depășit prin internaționalism, ci este doar lărgit și întemeiat ca sistem. Naționalismul este ridicat la rangul de humanitas prin internaționalism în aceeași măsură în care este ridicat individualismul de către colectivismul anistoric. Colectivismul este subiectivitatea omului în planul totalității.”[4]

În același timp, aceasta clarifică legătura dintre naționalism și individualismul liberal: acel “noi” care formează baza celui dintâi este doar o lărgire a lui “eu”, caracteristic celui din urmă. În cadru liberal, este legitim pentru individ să-și urmeze propriul interes; în naționalism, interesul național este mai presus de toate. În ambele cazuri, dreptatea și adevărul se identifică cu ceea ce este bine pentru mine sau pentru noi. În ambele cazuri, decizia ultimă aparține interesului subiectiv, altfel spus, utilității.

În citatul de mai sus, Heidegger arată că, la fel de bine, universalismul politic nu contrazice fundamental naționalismul. Etnocentrismul exacerbat este definit în mod clasic ca individul adus în dimensiunile universalului, iar universalismul, reciproc, ca un etnocentrism mascat. Individul are cunoștință doar de adevărul său, dar tinde să-l prezinte ca adevărat în sine. Aceasta este baza pretenției anumitor popoare și națiuni de a se considera “alese”, altfel spus, chemate să îndeplinească o “misiune universală”. Franța nu a scăpat nici ea de această tentație, ba chiar i-a cedat mai des decât alte țări. Guizot declara: “Franța este inima civilizației”. Lavisse era de părere că “Patria noastră este cea mai umană dintre patrii”, lăsând să se înțeleagă că există grade ale umanului. De fapt, se afirmă deseori că naționalismul francez nu poate fi intolerant deoarece în Franța ideea de națiune se alătură celei de umanitate. Dar această afirmație ridică întrebări. În mod evident, dacă ideea de națiune se leagă de cea de umanitate, atunci acest lucru este valabil și invers. Astfel se ajunge la concluzia că cel care nu face parte din națiune este de fapt exclus din umanitate.

Nu este nevoie ca orice pretenție la identitate colectivă să fie formulată în termenii ideologiei naționalismului. Luând în calcul excesele istorice ale naționalismului, o astfel de confuzie ar putea doar să pună în discuție valoarea ideii de identitate colectivă. Totuși un astfel de concept, indiferent de metodele și principiile care au dus la formarea lui, este fundamental pentru orice societate autentică. Acesta a făcut posibil ca în societățile comuniste poporul să supraviețuiască opunând identității impuse de regim propria identitate. În Vest, acesta este cel care continuă să alimenteze imaginația simbolică și să dea sens dorinței de a trăi împreună.

Naționalismul, în ceea ce are el mai discutabil, este la fel de mult consecința inevitabilă a afirmării identității colective pe cât este națiunea unicul mod de organizare al societății. Negarea identităților colective, așa cum am întâlnit-o pe parcursul secolului XX în liberalism și comunism, este cea care constrânge aceste identități la a asuma forme iredentiste și distructive.

Pentru a fi mai preciși, să spunem că există două moduri în care poate fi afirmată o identitate colectivă. Primul, care ar fi cel specific naționalismului, constrânge individul la a-și apăra propriul popor, pe când al doilea, preocupat mai ales de diversitate, vede necesitatea apărării tuturor popoarelor împotriva ideologiilor care le amenință existența.

Să luăm în considerare proverbul englez “My country, right or wrong”. Acesta este în general

prost înțeles. Nu afirmă despre calitatea de a fi membru că este un simplu fapt din care nu se pot trage concluzii abstracte. Vrea deasemenea să spună că țara mea poate greși – și că nu este întotdeauna dreaptă.

Totuși, riguros vorbind, un naționalist nu poate recunoaște că țara sa este nederaptă, pentru că pentru a o judeca ar trebui să aibă un criteriu al dreptății dincolo de simpla apartenență, altfel spus, o cunoaștere clară a adevărului obiectiv. Un naționalist tinde în mod spontan să treacă de la a crede că țara sa nu poate greși la a crede că țara sa are mereu dreptate. Dintr-un asemenea punct de vedere, numai forța poate decide în caz de conflict. Forța devine astfel valoarea supremă. Este identificată cu adevărul, ceea ce înseamnă că istoria este esențialmente dreaptă: câștigătorii au mereu dreptate, din singurul motiv că au câștigat. Astfel se face, paradoxal, saltul în darwinismul social, care nu este altceva decât o altă formă a ideologiei progresului.

Dacă, din contră, îmi pot judeca țara, fără să uit că este a mea, aceasta este din cauză că știu că apartenența mea nu este un criteriu al adevărului obiectiv. Astfel abandonez metafizica subiectivității, punctul de convergență între naționalism și individualismul liberal. Identitatea celorlalți nu mai prezintă din principiu o amenințare pentru mine. Sunt gata să-mi apăr identitatea deoarece această defensivă este un principiu general, a cărui legitimitate o recunosc și altora. În alte cuvinte, dacă îmi apăr “tribul”, aceasta este deoarece sunt gata să le apăr și pe cele ale altora.

*Alain de Benoist, “Nationalisme: phénoménologie et critique”, în Critiques – Théoriques (Lausanne, Switzerland: L'Age d'Homme, 2002), 85-88.

1.Cf. Gil Delannoi și Pierre-André Taguieff, eds., Theories du nationalisme. Nation, nationalité, ethnicité (Paris: Kime, 1991).

2.Bertrand Barèrre de Vieuzac (1755-1841) – TOQ.

3.Louis Dumont, Essais sur l'individualisme (Paris: Seuil, 1983), 20-21.

4.Martin Heidegger, Über den Humanismus (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1946), 107.